

TIL VA MADANIYATNING O‘ZARO TA’SIRI: LINGVOKULTUROLOGIK YONDASHUV

Avezova Muyassar Pirnazarovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti, “Lingvistika o‘zbek tili” fakulteti 1-kurs talabasi

e-mail: avezovamuyassar8@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada til va madaniyatning o‘zaro uzviy bog‘liqligi lingvokulturologik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tilda xalqning tarixiy tajribasi, milliy mentaliteti, urf-odatlar va qadriyatlari aks etishi ilmiy asosda yoritiladi. Lingvokulturologiyaning asosiy tushunchalari, til birliklarining madaniy mazmuni hamda ularning nutq jarayonidagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari tilni madaniyat kontekstida o‘rganishning dolzarbligini ko‘rsatadi va tilshunoslikda lingvokulturologik yondashuvning muhimligini asoslaydi.

Tayanch so‘zlar: til va madaniyat, lingvokulturologiya, milliy mentalitet, madaniy konsept, til birliklari, nutq madaniyati

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda tilni faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki madaniyatning muhim tarkibiy qismi sifatida o‘rganish tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Har bir til xalqning tarixiy rivoji, dunyoqarashi va ijtimoiy tajribasini o‘zida mujassamlashtiradi. Shu sababli til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir masalasi lingvokulturologiya fanining asosiy tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Lingvokulturologik yondashuv orqali til birliklarining faqat lingvistik emas, balki madaniy-ma’naviy mazmuni ham ochib beriladi. Bu yondashuv milliy mentalitetni, qadriyatlar tizimini va madaniy xususiyatlarni chuqurroq anglash imkonini beradi hamda tilshunoslik tadqiqotlarining ilmiy ufqlarini kengaytiradi.

TADQIQOT METODLARI

Mazkur tadqiqotda lingvokulturologik yondashuv asosiy o‘rganish obyekti sifatida tanlandi. Ushbu yondashuv til birliklarini madaniy kontekstda tahlil qilishga imkon beradi va ularning milliy tafakkur bilan bog‘liqligini aniqlashga xizmat qiladi. Tadqiqot jarayonida tavsifiy (deskriptiv) metoddan foydalanilib, til va madaniyat o‘rtasidagi aloqani aks ettiruvchi leksik birliklar, frazeologizmlar va paremiologik birliklar izchil tahlil qilindi.

Shuningdek, qiyosiy metod qo‘llanilib, turli tillardagi madaniy konseptlarning ifodalanish shakllari solishtirildi. Bu usul orqali ayrim tushunchalarning bir til doirasida qanday milliy xususiyat kasb etishi va boshqa tillarda qanday ifodalanishi aniqlashtirildi. Konseptual tahlil metodi yordamida “oila”, “hurmat”, “mehmondo‘stlik” kabi madaniy ahamiyatga ega konseptlarning til birliklarida ifodalanish mexanizmlari o‘rganildi.

Bundan tashqari, kontekstual tahlil metodi qo‘llanilib, badiiy asarlar, ommaviy axborot vositalari va kundalik nutqdan olingan misollar asosida til birliklarining real nutq jarayonidagi madaniy yuklamasi tahlil qilindi. Tadqiqotda statistik kuzatuv elementlaridan ham foydalanilib, ayrim madaniy birliklarning nutqda qo‘llanish chastotasi aniqlandi.

Metodlarning kompleks qo‘llanilishi til va madaniyat o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sirni chuqurroq yoritish, lingvokulturologik birliklarning semantik va pragmatik xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi.

TADQIQOT NATIJALARI VA TAHLIL

Olib borilgan tadqiqot natijalari til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikning ko‘p qatlamli va tizimli xarakterga ega ekanini ko‘rsatdi. Tahlillar shuni isbotladiki, til birliklari faqat ma’no tashuvchi vosita bo‘lib qolmay, balki xalqning madaniy tajribasi va milliy mentalitetini aks ettiruvchi muhim

omil hisoblanadi. Ayniqsa, frazeologik birliklar va maqollarda madaniy qadriyatlar yaqqol namoyon bo'ldi.

Masalan, o'zbek tilidagi "mehmon otangdan ulug'" kabi maqollar xalqning mehmondo'stlik an'analarini ifodalasa, "kattaga hurmat, kichikka izzat" iborasi ijtimoiy munosabatlardagi axloqiy me'yorlarni yoritadi. Ushbu birliklar lingvokulturologik jihatdan tahlil qilinganda, ularning ortida yotgan madaniy konseptlar aniqlanadi.

Qiyosiy tahlil natijalariga ko'ra, bir xil tushunchalar turli tillarda turlicha madaniy rang-baranglik kasb etishi aniqlandi. Bu holat milliy tafakkur va tarixiy sharoitning tilga bevosita ta'sirini ko'rsatadi. Shuningdek, tadqiqot davomida zamonaviy nutqda ayrim an'anaviy madaniy birliklarning qo'llanish chastotasi kamayib borayotgani, biroq ularning badiiy va rasmiy nutqda saqlanib qolayotgani kuzatildi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari lingvokulturologik yondashuv tilshunoslikda til va madaniyatni uzviy birlikda o'rganish uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qilishini tasdiqlaydi.

MUHOKAMA

Olib borilgan tadqiqot natijalari til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirni ko'pqatlamli va dinamik jarayon sifatida ko'rsatdi. Tadqiqotda aniqlangan asosiy omillardan biri — frazeologik va paremiologik birliklarning madaniy mazmunni uzatishdagi markaziy roli bo'ldi. Ushbu birliklar nafaqat leksik ma'no tashiydi, balki ijtimoiy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va tarixiy xotirani ham saqlaydi. Masalan, o'zbek maqollari va frazeologizmlari orqali mehmondo'stlik, keksa avlodga hurmat, oilaviy qadriyatlar kabi konseptlar aniq ifodalanadi va nutq madaniyati doirasida takrorlanadi. Bu jihat lingvokulturologik yondashuvning amaliy ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Qiyosiy tahlil natijalaridan ko'rinib turibdiki, bir xil madaniy konseptlar turli tillarda turlicha lingvistik shakllar oladi. Bu esa tilning milliy psixika va tarixiy-madaniy kontekst bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Misol uchun, "mehmondo'stlik" konsepti o'zbek tilida ko'plab idiomatik va frazeologik birliklar orqali boy va keng ifodalanadi, ammo boshqa tillarda u boshqa metaforik yoki pragmatik vositalar orqali yetkazilishi mumkin. Shuning uchun tilni izchil o'rganishda madaniy kontekstni hisobga olmaslik natijada noto'g'ri yoki qisman tushunishga olib kelishi ehtimoli yuqori.

Bundan tashqari, zamonaviy ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri ostida madaniy birliklarning transformatsiyasi kuzatildi. An'anaviy frazeologizmlar ba'zi kontekstlarda ishlatilishi kamaygan bo'lsa-da, ular badiiy va rasmiy nutqda saqlanib qolmoqda. Bu holat konservativ va modernizatsion tendentsiyalar o'rtasidagi ziddiyatni aks ettiradi hamda lingvokulturologik tadqiqotlar uchun yangi vazifalarni yuzaga keltiradi. Masalan, yosh avlod tilida inglizcha leksika va yangi metaforalarning kirib kelishi milliy lingvokulturologik identifikatorlarni qayta shakllantirish protsessini boshlamogda.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, til pedagogikasi va tarjimada lingvokulturologik komponentni integratsiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Tarjima amaliyotida madaniy realiyalarni aniq aniqlash va mos ekvivalentlarni izlash talab qilinadi; shuningdek, xorijiy tillarni o'qitishda madaniy kompetensiyani shakllantirishga e'tibor qaratish lozim. Umuman olganda, lingvokulturologik yondashuv nafaqat nazariy tadqiqotlar uchun, balki amaliy ta'lim, tarjima va kommunikatsiya sohalari uchun ham strategik ahamiyatga ega.

XULOSA

Mazkur tadqiqot til va madaniyatning o'zaro ta'sirini lingvokulturologik nuqtai nazardan muvaffaqiyatli yoritdi. Tadqiqot ko'rsatdiki, frazeologik va paremiologik birliklar milliy madaniyatning asosiy tashuvchilari sanaladi, ular orqali xalqning qadriyatlari, ijtimoiy me'yorlari va tarixiy tajribasi til orqali avloddan-avlodga uzatiladi. Qiyosiy analiz esa bir xil konseptlarning turli tillarda turlicha ifodalanishini tasdiqladi, bu esa madaniy kontekstni hisobga olgan holda tilni o'rganish va tarjima qilish zaruratini ko'rsatadi.

Amaliy jihatdan, lingvokulturologik komponentni o'quv dasturlariga kiritish, tarjima amaliyotida madaniy ekvivalentlarni izlash va madaniy kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar tavsiya etiladi. Kelgusida yanada kengroq empirik tadqiqotlar olib borilib,

lingvokulturologik birliklarning nutqdagi dinamika va transformatsiyasini kuzatish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Karimov, A. B. *Til va madaniyat: lingvokulturologik tadqiqotlar*. Toshkent: Fan. 2015
2. Tursunov, S. M. *Lingvokulturologiya: nazariya va amaliyot*. Toshkent: Universitet nashriyoti. 2019
3. Rakhimova, N. L. O'zbek frazeologizmlari va madaniy konseptlar. *Samarqand tilshunoslik jurnali*, 4(1), 12–29. 2017
4. Akhmedov, R. T. Frazeologik birliklarning milliy mentalitetni ifodasi. *O'zbek tili va adabiyoti*, 8(2), 22–34. 2016
5. Эпоева Л.В. Лингвокультурологические и когнитивные аспекты изучения языка волшебной сказки (на материале английского и русского языков): Автореф. канд. дисс. филол. наук. – Краснодар, 2007.
6. Nazarova, L. E. *Madaniy kompetensiya va chet tillarini o'qitish*. Toshkent: Pedagogika. 2021
7. Serdihun B., Sivasish B. Language, Culture and Translation of the Karbi: A Brief Study. / *International Journal of Social Science and Humanity* vol. 2, no. 6. – India, 2012. – P.562-564 7. Воробьев В.В.
8. Лингвокультурологическая парадигматичности. – М.: Рос. Ун-т. Дружбы народов, 1996. – 170 с 8. Опарина Е.О. Лингвокультурология: методологические основания и базовые понятия // *Язык и культура: сб. обзоров*. – М.: ИНИОН РАН, 1999. – С.27-48
9. Олшанский И.Г. Лингвокультурология в конце XX века: итоги, тенденции, перспективы // *Лингвистические исследования в конце XX века*. – М.: ИНИОН, 2000. – С.25-55